

18. Yüzyıl Adana Kadı Sicillerine Göre Anlaşmalı Boşanma (Muhâle‘a)

Contracted Divorce (Mukhâla‘ah) According to Adana Qadi Registers in the 18th Century

Ömer KORKMAZ^a

^a Arş. Gör. Dr. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı
e-Posta: okorkmaz@cu.edu.tr , <http://orcid.org/0000-0002-8070-5398>

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi:	18.10.2019
Kabul Tarihi:	26.11.2019
Yayın Tarihi:	27.12.2019

Özet

İslâm dini insanların kendisinde huzur bulacakları bir aile kurmalarına ve bunu mümkün merteye devam ettirmelerine önem vermiştir. Bununla birlikte tarafların istediklerinde evlilik birliğine son vermeleri de inkân dâhilindedir. Evlilik akdine son verme şekillerinden birisi de muhâle‘adır. Muhâle‘a tarafların anlaşarak maddi bir bedel karşılığında boşanmalarına verilen isim olup Hz. Peygamber (s.a) döneminden itibaren Müslüman toplumlarda uygulanagelen bir boşanma şekli olmuştur. Hatta muhâle‘a o derece yaygın bir şekilde uygulanmıştır ki konuyla ilgili yapılan bazı çalışmalarda, görülen en sık boşanma şeklinin muhâle‘a olduğu söylenmiştir. Yine bazı araştırmacılara göre muhâle‘a davaları standart boşanma şeklinin bu olduğunu düşündürecek kadar yaygındır.

Adana mahkeme kayıtlarında muhâle‘a akdini ifade etmek için hul‘ ve muhâle‘a lafızlarının kullanıldığı görülmektedir. Bu lafızlar kullanılırken tarafların muhâle‘a-i sahiha-i şer‘iyye ile hul‘ oldukları özellikle belirtilerek gerçekleşen akdın sahih ve hukuka uygun olduğu ifade edilmektedir. Nitekim mahkemeye müracaat eden kişilerin davalarının mahkeme tarafından dinlenerek muhatap alınmış olması aralarındaki nikâhın sahih olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca kayıtlarda zevc-i dâhili, zevc-i nâkihi ya da zevc-i muhâli‘i şeklinde kullanılan zevc (koca) kelimesinin fasid bir evliliği imâ edecek herhangi bir sıfattan âri olarak kullanılması da bu birlikteliğin sahih olduğunu göstermektedir.

Şer‘iyye sicillerinde talâktan daha çok muhâle‘a kayıtlarının mevcut olması kadının istemediği evlilikleri bu yolla sonlandırabildiğini göstermektedir. Ancak kocanın mehir, nafaka vb. sorumluluklardan kaçma düşüncesiyle karısını muhâle‘aya zorlama ihtimali de mevcuttur. Bununla beraber sosyal çevrenin kadın tarafından gelen bir boşanma talebinin kabulü için kocaya manevî baskı yaptığını ve neticede kocanın muhâle‘aya razı olduğunu söylemek daha doğru olur.

Muhâle‘a kayıtlarının geçerli olması için hâkimin hükmüne ihtiyaç yoktur. Bununla birlikte muhâle‘a akitleri bazı saiklerle mahkeme defterlerine tescil ettirilmiştir. Hatta muhâle‘a akitlerinin talâk hükümlerine nispetle daha titiz bir biçimde kaydedildiği söylenebilir. Nitekim şer‘iyye sicillerinde yer alan muhâle‘a kayıtlarının talâk kayıtlarından çok daha fazla olması bunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Muhâle‘a akitlerinin mahkemede tesbit ve kaydedilmesinin belki de en başat sebebi kocanın muhâle‘a yapıldığını tescil ettirerek ileride doğacak maddi ihtilafların önüne geçmek istemesidir. Böylece koca eski karısının daha sonra mehir, iddet nafakası ve varsa birikmiş evlilik nafakası borcunu talep etmesine engel olmaktadır. Çünkü mahkeme kaydının olmaması ya da ispat edilememesi durumunda kadınların muhâle‘a yaptıkları hâlde kocalarından mehir ve nafaka istemelerine mani bir durum bulunmamaktadır.

Çalışma dâhilinde incelenen dönemde, Adana şer‘iyye sicillerine yansımış boşanma şekilleri arasında en yaygın olanı muhâle‘a akdidir. Öyle ki incelediğimiz defterler içerisindeki muhâle‘a kayıtları kocanın tek taraflı bir irade beyanıyla karısını boşamasına (talâk) ait kayıtlarının neredeyse iki katını teşkil etmektedir. Bu çalışmada 18. yüzyılda Adana mahkemesine yansıyan kayıtlar çerçevesinde muhâle‘a akdinin kuruluşu ve sonuçları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Adana, Anlaşmalı Boşanma, Muhâle‘a, Hul‘, Kadın, Evlilik.

GİRİŞ

İslâm dini insanların içinde huzur bulacakları bir aile kurmalarına ve bunu bir ömür devam ettirmelerine önem vermiştir. Bunun için evlilik akdi esnasında süreli birliktelik anlamını taşıyacak şartların belirtilmesi kabul edilmemiş ve bu gibi şartları ihtiva eden muvakkat ya da mut'a gibi nikâh akitleri hukuken geçersiz/hükümsüz, dinen de haram kabul edilmiştir. Aynı şekilde evlilik akdi devam ederken bir anlaşmazlık durumunda kocanın eşini boşayarak hemen ayrılmaları yoluna gidilmesi tasvip edilmemiş,¹ karı kocanın aralarının düzeltilmesi için bir hakem/arabulucu temin edilerek anlaşmazlığın ve kırgınlığın giderilmesine çalışılması (Nisâ 4/35) tavsiye edilmiştir.

İslâm dininin öngördüğü şekilde tesis edilen bir evlilik akdi, kişilerin içinde huzur bulacakları bir yuva olmak üzere kurulmuş olmasına rağmen bazen bu fonksiyonu yerine getiremeyebilir. Hatta evlilik birliğinin devam ettirilmesi huzur ve mutluluğun aksine üzüntü ve sıkıntılara sebep olabileceği gibi aile üyelerine işkenceye bile dönüşebilir. Bu hâle gelen evlilik birliğinin sona erdirilmesi hem aile üyeleri hem de toplum için başvurulması gereken bir seçenek hâlini alabilir.

İslâm hukukuna göre evlilik birçok şekilde sona erebilir. Evliliğin sona ermesinin usulleri, çeşitleri ve hukukî sonuçları İslam hukukunda ayrı ayrı düzenlenmiştir. Buna göre evliliğin sona ermesi, bazen akitteki bir bozukluktan kaynaklanırken, bazen de taraflardan birisinin arzusuyla gerçekleşir. Bunlardan birincisine fesih, ikincisine ise talak denilmektedir. Sonuç olarak evliliğin sona ermesinin birisi fesih diğeri talak olmak üzere başlıca iki yolu bulunmaktadır.

Fesih “akit sırasında veya akitten sonra meydana gelen bir bozukluktan veya eksiklikten ötürü evliliğin bozulmasıdır” (Mehmet Selim Aslan, 2015, 158; Kahveci, 2017, 182; Karaman, 2014, 1: 349). Nikâhın şahitsiz gerçekleşmiş olması, nikâhtan sonra tarafların birbirlerinin mahremi ya da süt hısımları olduklarının anlaşılması, kadının başka bir erkeğin nikâhlı karısı olması, küçükken evlendirilen çocuğun bülûğ muhayyerliğini kullanması ya da kadının velisinin kefaet bulunmadığı gerekçesiyle nikâh akdini bozması feshe örnek olarak zikredilebilir.

Talâk ise genel olarak kocanın tek taraflı irade beyanıyla gerçekleşen boşamayı, karısından aldığı bir bedel karşılığında anlaşarak yapılan boşanmayı (muhâle'a/hul') ve hâkimin kararıyla meydana gelen boşanmayı (tefrik)² kapsamaktadır. Ancak çağdaş İslam hukukçuları talâk başlığı altında sadece kocanın tek taraflı irade beyanıyla gerçekleşen boşamayı ele almakta, diğer iki ayrılığı ise muhâle'a ve tefrik başlıkları altında ayrı ayrı incelemektedirler.

Şer'iyeye sicillerindeki uygulamaları esas alan birçok çalışma yapılmıştır. Özellikle aile hukuku söz konusu olduğunda Mehmet Aydın, Hadi Sofuoğlu, Ümit Güler ve Ayşegül Şimşek tarafından yapılan çalışmalar araştırma konusuyla doğrudan bağlantılı olması açısından

¹ İslâm'ın evlilik birliğin devamına verdiği önemi ve başvurulacak adımlarla ilgili bkz. (Kahveci, 2017, 169-177)

² Tefrikin talâk mı fesih mi olduğu ile ilgili mezhepler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Hanefi ve Mâlikîler'e göre tefrik bir bâin talâk sayılırken, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e göre ise fesih kabul edilmektedir. Bkz. (Acar, 2011, 40: 279)

önemlidir. Aydın, Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerinden seçilen aile hukukuyla ilgili mahkeme kayıtlarını genel olarak değerlendirmiştir (Aydın, 2017). Sofuoğlu Manisa (Sofuoğlu, 2010), Güler Kıbrıs (Güler, 2015; 2017) sicilleriyle ilgili çalışmalar yapmıştır. Şimşek ise İstanbul Bâb Mahkemesi'ndeki muhâle'a kayıtlarını incelemiştir (Şimşek, 2012).³ Bu çalışmada ise yukarıdaki araştırmalardan farklı olarak evliliğin sona erme şekillerinden biri olan muhâle'a/hul' yani anlaşmalı boşanma konusundaki uygulamalar 18. yüzyılda Adana mahkemesine yansıyan kayıtlar çerçevesinde incelenecektir. Bu çerçevede araştırmada 18. yüzyıla ait olan 72 sicil defteri esas alınacaktır. Ayrıca Osmanlılarda ve özellikle incelenen bölgede Hanefî mezhebi uygulandığından daha çok Hanefî mezhebinin görüşüne yer verilecektir. Bununla birlikte muhâle'a ile ilgili teorik bilgiler uygulamaların anlaşılması için önemli olmakla birlikte çalışmanın sınırlarını aşabileceğinden detaylı bir şekilde incelenmeyecek, ilgili yerlerde dipnotlarda verilen konu ile ilgili yazılmış eserlere havale edilecektir. Dönemin hukuk dilini göstermesi ve kararın gerekçesi olarak fetva ya da fıkıh kitaplarından nakiller bulunması itibarıyla İslam hukuk tarihi açısından önemli olduğu için mahkeme kayıtlarının orijinal hâllerine de mümkün mertebe yer verilecektir.

1. Muhâle'a/Hul'

Hul' kelimesi sözlükte "gömleği/elbiseyi çıkarmak, soyunmak; ayırmak; izâle etmek (Cevherî, 1987, 3: 1205; Firûzâbâdî, 2005, 713; İbn Manzûr, ts., 8: 76)" gibi anlamlara gelmektedir. İstilahta ise "kadının kocasına vereceği bir bedel karşılığında evlilik bağından kurtulması (Mehmet Selim Aslan, 2015, 246)" şeklinde tanımlanmaktadır (Aynî, 2000, 5: 506; İbnü'l-Humâm, 2003, 4: 188; Kâsânî, 1986, 3: 144; Mevsilî, ts, 3: 156; Molla Hüsrev, ts, 1: 389; Serahsî, 1989, 6: 172; Zeylâ'î, 1313-1315, 2: 267). Bu boşanma türüne karşılıklı anlaşmayla gerçekleşmesinden hareketle işin karşılıklı olmasını (işdeşlik) ifade eden kalıp olması nedeniyle muhâle'a adı verilmektedir.

Hul' ve muhâle'a lafızları istilahî anlamıyla âyet ve hadislerde yer almamaktadır. Bununla birlikte âyette eşlerin birbiri için elbise/örtü konumunda olduğu belirtilerek (Bakara 2/187) evlilik ilişkisinin mecazi anlatımla ortak bir elbiseye benzetilmesinden yola çıkarak İslam hukukçularının hul'/muhâle'a terimini geliştirdikleri ifade edilmiştir (Atar, 2005, 30: 399). Buna göre eşlerin aralarında anlaşarak bir bedel karşılığında evlilik ilişkilerini sonlandırmaları demek olan hul' ya da muhâle'a bu elbiseyi/örtüyü çıkarmayı temsil etmektedir.

"(Ey müminler!) Siz de karı ile kocanın, Allah'ın sınırlarını hakkıyla muhafaza etmelerinden korkarsanız, kadının (kocasına) fidye vermesinde her iki taraf için de günah yoktur" (Bakara 2/229) âyetine dayanan muhâle'a Hz. Peygamber (s.a) döneminden itibaren Müslüman toplumlarda uygulanagelmıştır. Hatta muhâle'a o derece yaygın bir şekilde uygulanmıştır ki konuyla ilgili yapılan bazı çalışmalarda, görülen en sık boşanma şeklinin muhâle'a olduğu söylenmiştir. Yine bazı araştırmacılara göre muhâle'a davaları standart

³ Ayrıca Adana şer'îye sicillerini esas alarak aile hukukuyla ilgili tarafımızdan da bir doktora tezi hazırlanmış (Korkmaz, 2018a), bu çalışma daha sonra kitap olarak yayınlanmıştır (Korkmaz, 2018b).

boşanma şeklinin bu olduğunu düşündürecek kadar yaygındır (Rapoport, 2005, 72).⁴ Nitekim çalışmamız dâhilinde incelenen dönemde de, Adana şer'iyeye sicillerine yansımış boşanma şekilleri arasında en yaygın olanı muhâle'a akdidir. Zira muhâle'a dışında evliliğin sona erdiğine dair 22 mahkeme kaydı bulunmaktayken muhâle'a konulu mahkeme kaydı sayısı 40'tır. Görüldüğü üzere incelenen defterler içerisindeki muhâle'a kayıtları kocanın tek taraflı bir irade beyanıyla karısını boşamasına (talâk) ait kayıtlarının neredeyse iki katını teşkil etmektedir.⁵ Uygulamada bu derece yaygın olan muhâle'a akdinin yapılış şeklini ve sonuçlarını ele almak yerinde olacaktır.

2. Muhâle'a Akdinin Kuruluşu

Karşılıklı anlaşmayla meydana gelmesi sebebiyle çift taraflı bir akid olan muhâle'a akdinin kurulabilmesi için her iki tarafın irade beyanına yani icab ve kabule ihtiyaç duyulur. Muhâle'a akdinde taraflardan sadır olan icab ve kabul, Hanefî mezhebine göre bu akdin rüknünü oluşturmaktadır (Kâsânî, 1986, 3: 145; Molla Hüsrev, ts, 1: 389; Semerkandî, 1984, 2: 199). Hanefîler tarafından akdin sıhhat şartları arasında sayılan taraflar ile muhâle'ada kadın tarafından kocaya ödenen bedel diğer mezheplere göre muhâle'a akdinin rüknü sayılmaktadır (Atar, 2005, 400).

Muhâle'a akdinin tarafların karşılıklı iradelerini (icab ve kabul) birbirine uygun olarak açıklamalarıyla meydana geldiği hususunda İslam hukukçuları görüş birliği içindedir. Ancak muhâle'a akdinde kullanılacak kelimelerin neler olduğu konusunda ise mezhepler arasında farklı görüşler mevcuttur. Hanefî mezhebine göre hul' kökünden türeyen kelimeler yanında⁶ bu anlama geldiği kabul edilen bey'-şirâ (alım-satım), mübâree, müfâraka gibi lafızlar kullanılarak bu akid kurulabilir (İbn Âbidîn, 2003, 5: 91-92; Molla Hüsrev, ts, 1: 389-390). Talâk kelimesi de bir bedelle birlikte zikredildiğinde hul' anlamına gelir ve buna "talâk alâ mâl" denilir.⁷ Hanefî mezhebinin bu görüşünün yansıması olarak fetva kitaplarında da hul' lafzı dışındaki lafızlarla muhâle'anın gerçekleştirilebileceğine dair fetvalar bulunmaktadır. Örneğin Şeyhülislam Feyzullah Efendi (ö. 1115/1703) "Hind zevci Zeyd'e 'mehrimden fâriğe olmak üzere beni tatlik eyle' dedikde Zeyd dahi kabul edip Hind'i tatlik eylese Hind nâdime olup mücerred 'lafz-ı hul' bulunmadı' deyu mehrini Zeyd'den almağa kâdire olur mu?" şeklindeki soruya "olmaz" diyerek tatlik lafzıyla yapılan muhâle'anın geçerli olduğunu belirtmektedir (Feyzullah Efendi, 2009, 74-75).

İncelenen sicil defterlerindeki mahkeme kayıtlarının tamamında muhâle'a akdini ifade etmek için hul' ve muhâle'a lafızlarının kullanıldığı görülmektedir. Bu lafızlar kullanılırken tarafların *muhâle'a-i sahîha-i şer'iyeye ile hul'* oldukları özellikle belirtilerek gerçekleşen akdin sahîh ve hukuka uygun olduğu ifade edilmektedir. Nitekim aşağıdaki hükümde Rukiye bnt.

⁴ Detaylı değerlendirmeler için bkz. (Şimşek, 2012, 28).

⁵ Birçok araştırma evliliği sona erdirirken yaygın olarak muhâle'aya başvurulduğunu ortaya koymaktadır. Örnek olarak bkz. (Nasi Aslan, 1995, 547; Aydın, 2017, 121; Güler, 2017, 74; Kurt, 2013, 78). Muhâle'anın Suudi Arabistan'da halen yaygın olarak kullanıldığına dair bir tespit için bkz. (Yargı, 2012, 142)

⁶ Şafiîlere göre sadece hul' lafzı kullanılabilir. Bkz. (Nevevî, 1991, 7: 375).

⁷ Talâk alâ mâl ile muhâle'a arasında sonuçları bakımından bazı farklar bulunmaktadır. Bunun için bkz. (Atar, 2005, 401; Cessâs, 2010, 4: 459-461; Kâsânî, 1986, 3: 152; Molla Hüsrev, ts, 1: 390; Semerkandî, 1984, 2: 201).

Abdülgaﬀar, kocası Hüseyin b. Allahverdi ile muhâle'a yaptıklarını belirtmekte ve bu muhâle'anın hukuka uygun sahih bir muhâle'a olduğunu vurgulamaktadır. İlgili hükme dair kayıt şöyledir:

“Medîne-i Adana’da Süfî Bağçe Mahallesi sâkinelerinden zatı Osman Beşe b. Hasan ve Abdülcelil b. Mustafa nam kimesneler tarifleriyle mu’arrefe olan işbu bâ’isetü’l-kitab Rukiye bnt. Abdülgaﬀar nam hatun meclis-i şer’-i şerîf-i enverde zevc-i muhâli’i Hüseyin b. Allahverdi nam kimesne mahzarında bi’t-tav’î’s-sâf ikrar ve takrir-i kelam edüp zevcim mezbûr ile beynimizde hüsn-i zindegânemiz olmayup tarafeyn dahi hul’a tâlib ve râğib olmağla mezbûr Hüseyin’in zimmetinde mütekarrir ve ma’kûdün aleyh seksen mehr-i müeccelinden bi’l-küllîye fâriğa ve iddet-i nafakam ve me’ûnet-i süknâm kendi üzerime olmak üzere merkûm Hüseyin ile muhâle’a-i sahiha-i şer’iyye ile hul’ oldum dedikde ol dahi ber vech-i muharrer hul’-i mezbûru kabul ve tarih-i kitaba gelince hukûk-i zevciyyete müte’allik âmme-i da’âvâdan her birimiz âharın zimmetini ibrâ-yı amm kâtî’u’n-nizâ’ ile ibrâ ve iskât eyledik dedikde ğibbe’t-tasdîki’ş-şer’î mâ vaka’a bi’t-taleb ketb olundu. Fi’l-yevmi’s-sâmin min Receb el-ferd li-sene hams ve selâsîn ve mi’e ve elf (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Adana Şer’iyye Sicilleri (AŞS), 13: 162)”.

Muhâle’a akdi erkek açısından yemin ve şartlı talak hükümlerine tabi iken (Kâsânî, 1986, 3: 145; Mergînânî, 1417, 3: 289) kadın açısından bir yönüyle muâvaza diğerk yönüyle ise teberru’ akitleri niteliğinde kabul edilmektedir (İsmail Hakkı, 1313, 127; Mevsîlî, ts, 3: 157; Molla Hüsrev, ts, 1: 389; Semerkandî, 1984, 2: 199-200; Şimşek, 2012, 10; Zeyla’î, 1313-1315, 2: 267). Bunun neticesi olarak muhâle’a teklifinin (icab) kadından ya da erkekten gelmesi farklı sonuçlar doğurmaktadır.

Söz konusu talebin kadından gelmesi durumunda ki, muhâle’a ile ilgili kayıtlarda bu talebin genellikle kadın tarafından geldiği görülmektedir, kadının icabıyla erkeğin kabulünün aynı mecliste olması gerekmektedir. İncelediğimiz şer’iyye sicillerinde kadının icabı ve erkeğin kabulüyle gerçekleşen muhâle’a kayıtlarında meclis birliği şartının sağlandığı görülmektedir. Nitekim kadının ikrarını kocasının huzurunda yaptığının özellikle belirtilmesi bu şartın yerine getirildiğini göstermektedir. Örneğin bir hükümde Aişe bnt. Mehmed kocası Mehmed Efendi b. Mehmed’in huzurunda kendi isteğiyle muhâle’a talebinde bulunmaktadır. Kocasının bu talebi kabul etmesi neticesinde muhâle’a gerçekleşmekte ve hüküm kayıt altına alınmaktadır. İlgili kayıtta şöyle denilmektedir:

“Medîne-i Adana mahallâtından Eski Hamam Mahallesi sükkânından Aişe bnt. Mehmed nam hatun meclis-i şer’-i hatîr lazîmü’t-tevkîrde yine mahalle-i mezbûre sükkânından râfî’u hâze’l-kitab zevc-i nâkihi Mehmed Efendi b. Mehmed nam kimesne mahzarında bi-tav’ihâ ikrar-ı tâmm ve takrir-i kelam edüp işbu zevcim mezbûr ile beynimizde hüsn-i zindegânemiz olmamağla mehr-i müeccel-i müsemâm olan [boşluk] kuruş ve nafaka-i iddetim ve me’ûnet-i süknâm cümle kendi üzerime olmak üzere zevcim mezbûr Mehmed Efendi beni hul’ etmekle ben dahi ber minvâl-i muharrer hul’-i mezbûru kabul edüp mehr-i müeccel-i

müsemmâma ve nafaka-i iddetime ve me'ünet-i süknâma müte'allika âmme-i da'avâ ve mutâlebâtan ben mezbûr Mehmed Efendi'nin zimmetini ibrâ-i âmm ile ibrâ ve iskât-ı hakk eyledim. Ol dahi zevciyyete müte'allika âmme-i da'avâ ve mutâlebâtan benim zimmetimi ibrâ-i âmm ve râfi'u'l-husâm ile ibrâ eyledi dedikde mukirre-i mezbûre Aişe'yi mukarrun-leh el-mezbûr Mehmed Efendi vicâhen tahkîk ve şifâhen tasdik etmeğin hâzihi'l-vesîka bi't-taleb ketb olundu. Hurrîre fi'l-yevmi'l-hâmis aşera min şehri Safer el-hayr li-sene tis'a ve seb'in ve mi'e ve elf (BOA, AŞS, 36: 103)".

Söz konusu durumda meclis birliğinin şart olduğuna dair fetva kitaplarında fetvalar da bulunmaktadır. Örneğin Şeyhülislam Abdullah Efendi "Hind zevci Zeyd'e 'seninle mehrim üzerine hul' oldum' deyip lakin Zeyd kabul etmeyip ol meclisten kalkıp gittikten sonra bazı ahababı Zeyd'e 'niçin kabul etmedin' deyu levmettiklerinde Zeyd dahi 'kabul ettim' dese bu merteye ile mübâne olmuş olur mu?" sorusuna "Olmaz" diye cevap vererek meclis birliğinin şart olduğuna işaret etmiştir (Yenişehirli Abdullah Efendi, 2011, 114). Bu fetvada dikkat çeken bir diğer husus kadından gelen muhâle'a teklifini kabul etmeyen Zeyd'i bazı ahababının/dostlarının/yakın çevresinin "kınadıklarının" ifade edilmesidir. Bu durum muhâle'a teklifini kabul etmeyen kocaya bir tür sosyal baskı uygulandığını göstermekte ve evliliğe devam etmek istemeyen kadının muhâle'a yoluyla ayrılabilmesine destek bulunduğu izlenimini vermektedir.

Muhâle'a talebinin kadın tarafından gelmesi durumunda ortaya çıkan bir diğer sonuç da kadının bu talebinden erkeğin kabulünden önce dönebilmesidir. Ancak incelediğimiz defterlerde konuyla ilgili bir kayıt bulunmamaktadır.

İslam hukukçuları muhâle'a talebinin erkekten gelmesi durumunda bu işlemin yemin ve şartlı boşama niteliği arz edeceğini söylemişler ve buna bağlı olarak sonuçlarının da farklı olacağını belirtmişlerdir. Buna göre erkek muhâle'a talebinde bulunduktan sonra kadının kabul veya reddinden önce bu talebinden dönemez. Bu durumda muhâle'anın gerçekleşmesi için meclis birliği de şart değildir. Dolayısıyla erkeğin muhâle'a talebi kadına ulaştığı zaman onun kabul etmesi durumunda muhâle'a gerçekleşmiş olur (İbn Âbidîn, 2003, 5: 88-89; Molla Hüsrev, ts, 1: 389; Semerkandî, 1984, 2: 200; Şimşek, 2012, 34). Nitekim talebin erkekten gelmesi durumunda akdin gerçekleşmesi için meclis birliği aranmamasından dolayı Şeyhülislam Feyzullah Efendi "Zeyd zevcesi Hind'e 'seni mehrin üzerine hul' ettim' deyip lakin Hind ol meclisde hul'u kabul etmeden kalkıp âhar meclisde kabul eylese mücerred âhar meclisde kabul etmekle hul' batıl olur mu?" şeklindeki soruya "Olmaz" cevabını vermiştir (Feyzullah Efendi, 2009, 74).

İncelediğimiz defterlerde muhâle'a talebinin erkek tarafından geldiğine dair iki kayıt bulunmaktadır. Bunların birinde muhâle'a tarafların mahkemede hazır bulunmaları suretiyle aynı mecliste gerçekleşmektedir (Bkz. BOA, AŞS, 16: 13). Diğerinde ise koca başka bir şehirde bulunmakta ve karısına muhâle'a talebini şahitler aracılığıyla bildirmektedir. Kadının bu talebi öğrendiğinde mahkemede kabul etmesi ile de muhâle'a akdi gerçekleşmektedir. İlgili kayıt şöyledir:

“Medîne-i Adana mahallâtından Kasab Bekir Mahallesi sâkinelerinden râfi’atü hâze’l-kitab Havva bnt. el-Hâc Ahmed nam hatun meclis-i şer’a gelüp vech-i âti üzere istihbâr-ı şer’î sudûrundan sonra udûl-i ahrâr-i ricâl-i müsliminden Diyarbakır sükkânından Mehmed b. Ebubekir ve Ahmed b. Ebubekir nam kimesneler li-ecli’ş-şehâde meclis-i şer’a hâzırân olup isra’l-istişhâd ve müstahbere-i mezbûre Havva Hatun’un zevci İsmail b. Abdullah nam kimesne tarih-i kitabdan dört ay mukaddem medîne-i Diyarbakır’da işbu mezbûre Havva Hatun’u mezbûr İsmail benim zimmetimde mütekarrir mehr-i müeccel-i müsemâmândan ve nafaka-i iddetinden ve me’ûnet-i süknâsından fâriğa olup hul’u kabul ederse zevcem mezbûre Havva’yı mehr-i müeccel-i müsemâmâsı ve nafaka-i iddeti ve me’ûnet-i süknâsı mukabelesinde kendüyi hul’ ettim. Siz bu takririme şahid olup varup medîne-i Adana’da zevcem mezbûre Havva mahzarında eda-i şehâdet edin deyü bize tahmîli şehâdet etti. Bizler bu hususa bu vech üzere şahidleriz ve şehâdet dahi ederiz deyü her birerleri eda-i şehâdet-i şer’iyye eylediklerinde ba’de’t-ta’dîl ve’t-tezkiye şehâdetleri makbûle olmağın mezbûre Havva Hatun dahi mezbûr İsmail zimmetinde mütekarrir mehr-i müeccel-i müsemâmâsından ve nafaka-i iddetinden ve me’ûnet-i süknâsından fâriğa olup hul’-i mezbûru kabul ve mezbûr İsmail’in zimmetini dahi ibrâ etmekle mücebince mezbûre Havva Hatun’un zevci âhara tezvîcine izin birle hâzihi’l-vesîka bi’t-taleb ketb olundu. Hurrîre fi’l-yevmi’l-hâmis min şehr-i Şevval li-sene semânîn ve mi’e ve elf (BOA, AŞS, 50: 39)”.

Talâk gibi muhâle’aların da geçerli olması için hâkimin hükmüne ihtiyaç yoktur. Bununla birlikte muhâle’a akitleri bazı saiklerle⁸ mahkeme defterlerine tescil ettirilmiştir. Hatta muhâle’a akitlerinin talâk hükümlerine nispetle daha titiz bir biçimde kaydedildiği söylenebilir. Nitekim şer’iyye sicillerinde yer alan muhâle’a kayıtlarının talâk kayıtlarından çok daha fazla olması bunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir (Atar, 2005, 400; Aydın, 1985, 114-115).

İncelediğimiz defterlerde muhâle’a kayıtlarının mahkemede kayıt altına alınmasının sebeplerinden birisi kocanın başka bir memlekete gidip geri dönmemesi sebebiyle karısı aleyhine oluşan mağduriyetin giderilmesi arzusudur. Ancak bu mağduriyetin giderilmesi için kocanın şartlı talâk ya da talâk haklarını kullanmayarak kadınla muhâle’a yoluyla boşanmak istemesi dikkat çekmektedir. Çünkü koca bu sayede bazı mükellefiyetlerden doğal olarak kurtulmuş olmaktadır. Örneğin az önceki hükümde İsmail b. Abdullah’ın karısının bulunduğu şehirden başka bir şehirde olduğu belirtilmekle birlikte ne kadar süredir eşinin yanında olmadığına dair bir işaret bulunmamaktadır. Ancak muhâle’a talebinin dört ay önce şahitlere söylendiği nazarı itibara alınırca kocanın uzun zamandır karısından ayrı olduğu söylenebilir. Bu durumda kocanın uzun zaman önce başka bir memlekete gidip dönmemesi nedeniyle ortaya çıkan bu mağduriyeti gidermek amacıyla karısından muhâle’a talebinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu mağduriyeti giderirken kendisine birçok mükellefiyet

⁸ Farklı sebepler için bkz. (Şimşek, 2012, 56-57).

yükleyen ve tek taraflı irade beyanıyla gerçekleşen talâk yerine kendisini mehir, iddet nafakası ve mesken mükellefiyetlerinden kurtaracak olan muhâle'a yolunu seçtiği görülmektedir. Mahkeme tarafından kadına başka biriyle evlenmesine izin verildiğinin özellikle belirtilmesi de bu işlemin mağduriyetin giderilmesi amacıyla yapıldığına dair bir gösterge olarak kabul edilebilir.

Muhâle'a akitlerinin mahkemede tesbit ve kaydedilmesinin belki de en başat sebebi⁹ kocanın muhâle'a yapıldığını tescil ettirerek ileride doğacak maddi ihtilafların önüne geçmek istemesidir. Böylece koca eski karısının daha sonra mehir, iddet nafakası ve varsa birikmiş evlilik nafakası borcunu talep etmesine engel olmaktadır. Çünkü mahkeme kaydının olmaması ya da ispat edilememesi durumunda kadının muhâle'a yaptıkları hâlde kocalarından mehir ve nafaka istemelerine mani bir durum bulunmamaktadır. Örneğin çalışmamıza konu olan bir hükümde Emine bnt. Mustafa, aralarında geçimsizlik olduğu gerekçesiyle kocası Abdurrahman Beşe b. Molla Ebubekir'in kendisini iki ay önce boşadığını iddia ederek mahkemeye başvurmakta ve kocasının zimmetinde olan mehir ve nafaka alacağını talep etmektedir. Abdurrahman Beşe ise talâkı inkâr ederek mehir ve nafaka karşılığında muhâle'a yaptıklarını söylemektedir. Bunun üzerine tartışmalar yaşandığı ve tarafların sulha gittikleri ifade edilmektedir. İlgili hüküm şöyledir:

“Medîne-i Adana mahallâtından Kasab Bekir Mahallesi sâkinelerinden Emine bnt. Mustafa nam hatun mahfel-i kazada zevc-i mutalliki işbu râfi'ü'l-kitab Abdurrahman Beşe b. Molla Ebubekir nam kimesne mahzarında bi-tav'ihâ ikrar ve takrir-i kelam edüp beynimizde hüsn-i zindegânemiz olmamağla tarih-i kitabdan iki ay mukaddem mezbûr Abdurrahman Beşe beni tatlik etmekle zimmetinde mütekarrir ve ma'kûdün aleyh yetmiş beş kuruş mehr-i müeccelimi ve iddet nafakamı talep ve dava sadedinde olup mezbûr Abdurrahman Beşe dahi mehr-i müeccel-i mezbûrdan fâriğa ve iddet nafakasını kendi üzerine olmak üzere muhâle'a oldum demekle beynimizde münâza'ât-ı kesîre vâkı'a olmuşidi. El-hâletü hâzihî beynimize muslihûn tevassut edüp “es-sulhu seyyidü'l-ahkâm” fahvâsı üzere altı kuruş nakid ve bir yorgan ve bir döşek ve bir yasdık üzerlerine inşâ'-i akd-i sulh eylediklerinde ben dahi sulh-i mezbûru kabul ve bedel-i sulh olan meblağ-ı mezbûr altı kuruşu ve bir yorganı ve bir döşeği ve bir yasdığı mezbûr Abdurrahman Beşe yedinden bi't-tamam ahz ve kabz eyledim mehr-i müeccel-i ma'lûme ve iddet nafaka ve me'ûnet-i sükânâ davalarından mezbûr Abdurrahman Beşe'nin zimmetini ibrâ-yı âmm râfi'ü'l-hisâm ile ibrâ ve iskât eyledim ve merkûm Abdurrahman Beşe'nin firâşından hâsıl olan hakk-ı hidânemden sadriye kızım Aişe'nin hakk-ı hidânesinden fâriğa olup mezbûre Aişe'yi babası merkûm Abdurrahman Beşe'ye teslim eyledim dedikde ğibbe't-tasdiki's-şer'î mâ vaka'a bi't-

⁹ Bu durum çekişme olmayan muhâle'a kayıtları ile ilgilidir ve bu gibi kayıtlarda mahkeme daha çok noter konumunda olarak olayı kaydetmektedir. Makale süresince verdiğimiz örnekler çekişmeli durumlarda genellikle kadınlar tarafından açılan davaları içermektedir. Dolayısıyla makaledeki örneklere bakarak muhâle'a davalarının genelde kadınlar tarafından tescil ettirildiği düşünülmemelidir. Zira araştırmada muhâle'anın farklı yönlerine dikkat çeken kayıtlara yer verilmiş, salt muhâle'anın kaydedildiğini gösteren çekişmesiz kayıtlar ise zikredilmemiştir.

taleb ketb olundu. Fî evâ'il-i şehri Rebî'ul'âhir li-sene sitte ve işrîn ve mi'e ve elf (BOA, AŞS, 102: 29)".

3. Muhâle'ada Taraflarda Aranan Şartlar

Muhâle'a akdinde taraf olan karı-kocanın, birtakım şartları taşıyor olmaları gerekir. Ancak daha önce de ifade edildiği üzere muhâle'a erkek ve kadın için farklı niteliklere sahiptir. Bunun sonucu olarak tarafların taşıması gereken şartlar da farklılık arz etmektedir. Buna göre erkeğin muhâle'aya ehil olabilmesi için âkil ve bâliğ olması şarttır (Serahsî, 1989, 6: 178). Kadının ise bunların yanı sıra muhâle'anın anlamını bilmesi ve malları üzerinde ivazlı olarak veya teberru' mahiyetinde tasarrufa ehil olması gerekmektedir (Atar, 2005, 401; İbn Âbidîn, 2003, 5: 90; İsmail Hakkı, 1313, 126; Şimşek, 2012, 11). İncelediğimiz muhâle'a kayıtlarının hemen hepsinde tarafların bu şartları taşıdıkları açıkça belirtilmese de aksi bir durum zikredilmediği ve söz konusu akit geçerli kabul edildiği için bu şartların sağlandığını söylemek mümkündür. Ancak hâkimin tarafların yaşlarını vb. sebepleri dikkate alarak muhale'a yapmaya ehil olup olmadıklarından emin olmak istediğinde bunu soruşturup tespitini kayda geçirdiğine dair örnekler görülmektedir. Mesela aşağıda genişçe yer verileceği üzere bir kayıta yaşları küçük olduğu anlaşılan karı-kocanın muhâle'a için mahkemeye müracaat ettiklerinde bâliğ olduklarını açıkça ifade ettikleri görülmektedir (BOA, AŞS, 14: 47).

Muhâle'a işleminde tarafların taşıması gereken şartlardan bir diğeri de sahih nikâh bağı ile evli olmalarıdır. Dolayısıyla tarafların fasid nikâh ile evli olmaları durumunda muhâle'a işlemi muteber sayılmadığı gibi bâin talâkla boşanmış bir kadın da muhâle'ada taraf olamaz. Çünkü birinci durumda tarafların ayrılmaları gerektiği için muhâle'aya ihtiyaç yoktur. İkinci durumda ise nikâh bağı zaten ortadan kalkmıştır. İncelenen mahkeme kayıtlarının çoğunda taraflar arasında nikâh bağının sahih olduğunu ifade eden birçok ibare bulunmaktadır. Örneğin bir kayıta "zevce-i menkûha-i medhûlün-bihâsı" (BOA, AŞS, 4: 237-238) yani aralarında zıfâfın gerçekleştiği nikâhlı karısı şeklinde tarafların arasında sahih nikâh bağı olduğunu doğrudan anlamamızı sağlayan bir ifade bulunmaktadır. Diğer yandan mahkemeye müracaat eden kişilerin davalarının mahkeme tarafından dinlenerek muhatap alınmış olması aralarındaki nikâhın sahih olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca kayıtlarda *zevc-i dâhili*, *zevc-i nâkîhi* ya da *zevc-i muhâli'i* şeklinde kullanılan zevc kelimesinin fasid bir evliliği imâ edecek herhangi bir sıfattan âri olarak kullanılması da bu birlikteliğin sahih olduğunu göstermektedir. Zira bu tür tabirler mutlak olarak kullanıldığında geçerli bir evlilik akdine ve ilişkisine işaret etmektedir. Bu başlık altındaki söylenenlere örnek olması açısından şu hüküm dikkat çekicidir:

"Medîne-i Adana'da Kayalıbağ Mahallesi sâkinelerinden olup sinn ve cüssesinin bülûğa tahammülü olmağla ru'yet-i dem-i hayz ile bülûğunu mu'terife olan işbu bâ'isetü'l-vesîka Aişe bnt. Mustafa nam bikr-i bâliğa zatına bi'l-marifeti's-şer'iiyye ârifân olan es-Seyyid Mustafa b. es-Seyyid Ali ve Molla İbrahim b. Hasan nam kimesneler tarifleriyle mu'arrefe oldukdan sonra meclis-i şer'-i enverde mahalle-i merkûme ahalisinden zevc-i muhâli'i olup kezâlik sinn ve cüssesinin bülûğa tahammülü olmağla bülûğunu mu'terif olan Molla Ahmed b. Ahmed Efendi nam

şâbb-ı emred mahzarında tâyi'aten ikrâr-ı tâmm ve takrir-i kelim edüp mezbûr Molla Ahmed benim zevc-i gayr-i dâhilim olup lakin beynimizde hüsn-i ülfet ve mu'âşeret olmamağla kendüden hul'a tâlibe ve râğibe olduğumda zimmetinde mütekarrir ve ma'kûdün aleyh üç yüz kuruş mehr-i mu'accel ve müeccel-i malumundan medhûlün-bihâsı olmamağla şer'an zimmetine icâb eden yüz elli kuruş nısıf mehir hakkımdan fâriğa olup ve malımdan dahi mezbûr Molla Ahmed'e on beş kuruş nakid ile kıymeti beynimizde ilm-i şer'i ile malum bir aded bendi (?) sarık dahi vermek üzere zevcim mezbûr Molla Ahmed ile muhâle'a-i sahiha-i şer'iyeye ile hul' olduğumda ol dahi ber minvâl-i muharrer hul'-i mezkûru kabul ve bedel-i hul'-i mezkûru tamamen yedinden ahz ve kabz ve istifâ eylediğimden sonra hukûk-i zevciyyete ve tarih-i hul'a gelince beynimizde cereyân eden ahz u itâ ve mu'âmelât-ı şettâyâ müte'allika âmme-i da'âvâ ve mutâlebât ve kâffe-i eymân ve muhâsamâttan benim zimmetimi ibrâ-yı âmm râfi'u'l-hisâm ile ibrâ ve iskât eylediğimde ben dahi kezâlik mezbûr Molla Ahmed'in zimmetini ibrâ ve iskât edüp min ba'd her birimiz âhar ile dava ve nizâ'i kalmamıştır dedikde mezbûr Molla Ahmed dahi ğibbe't-tasdikî's-şer'i mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi'l-hâmis aşera min şehr-i Ramazan el-mübârek li-sene selâse ve erba'în ve mi'e ve elf (BOA, AŞS, 14: 47)".

Bu hükümde mehrin yarısının muhâle'aya konu edilmesi dikkat çekmektedir. Bilindiği üzere usûlüne uygun bir nikâh akdinden sonra henüz cinsel birliktelik olmadan önce bir boşanma söz konusu olursa bu takdirde kadın belirlenen (müsemmâ) mehrin yarısını almaya hak kazanır (Bakara 2/237). Dolayısıyla bu olayda kadının henüz *medhûlün-bihâ* olmadığı vurgusu yapılarak yüz elli kuruş yarı mehir hakkından feragat ettiğini ifade etmesi bu anlayışın sonucudur.

4. İkrâh/Tehdit Altında Muhâle'a

İkrâh/tehdit altında meydana gelen muhâle'a akdinin sıhhati İslam hukukçuları arasında ihtilaf konusu olmuştur. Cumhura göre ikrah altındaki kişinin nikâh ve talâkı geçersiz olduğu gibi muhâle'a akdi de geçersiz iken Hanefî mezhebine göre bu kişinin nikâh ve talâkı gibi muhâle'a akdi de geçerlidir. Ancak bu akitte ikrah altında olan tarafın erkek ya da kadın olması farklı sonuçlar doğurmaktadır. Eğer muhâle'a akdine zorlanan taraf erkek ise muhâle'a akdi tüm sonuçlarını doğurur; kadın muhâle'a bedelini öder ve bir bâin talâkla kocasından ayrılmış olur (Serahsî, 1989, 6: 176). Çünkü mevcut durumda kadın ikrah altında bulunmadığı gibi kocasının kendisini boşaması karşılığında söz konusu bedeli vermeyi gönül hoşnutluğuyla kabul etmiştir (Şimşek, 2012, 46).

Muhâle'a akdine zorlanan tarafın kadın olması hâlinde kendisi açısından herhangi bir ikrah söz konusu olmadığı hâlde boşamayı kabul ettiği için kocanın talâkı bâin olarak gerçekleşir. Ancak bu durumda kadın muhâle'a bedeli olarak tehdit altında iken vadettiği şeyleri ödemez (İbn Nüceym, 1997, 4: 127), hatta kocasından mehir alacağı varsa bu alacağını tahsil eder (Molla Hüsrev, ts, 1: 390; Şimşek, 2012, 13).

Çalışma kapsamında incelenen muhâle'a kayıtlarında ikrah altında meydana geldiği için iptal edilen bir muhâle'a hükmüne ulaşılamamıştır. Bununla birlikte bazı kadınların muhâle'aya zorlandığını iddia ederek mahkemeye başvurdukları görülmektedir. Ancak söz konusu durumla ilgili tespit edilen kayıtlarda (BOA, AŞS, 4: 144; 132: 74) da kadınların ikrah iddialarını ispat edememeleri üzerine davaları reddedilmektedir. Örneğin bir hükümde Aişe bnt. Hüseyin, kocası İbrahim b. Mehmed'in mehir, nafaka ve mesken hakkından feragat etmesi karşılığında kendisini hul'a zorladığını, şiddetli şekilde dövdüğünü, bunun sonucunda da korkusundan muhâle'ayı kabul ettiğini belirtmektedir. İbrahim'in inkâr etmesi üzerine iddiasını ispat edemeyen Aişe'nin davası reddedilmektedir.¹⁰ İlgili hüküm şöyledir:

“Medîne-i Adana'da Ağa Mehmed Mahallesi sâkinelerinden olup zatını marifet-i şer'iyeye ile âlimân Ebubekir b. Mehmed ve Hasan b. İbrahim tarifleriyle mu'arrefe olan Aişe bnt. Hüseyin nam hatun meclis-i şer'-i hatîr lazımu't-tevkîrde zevc-i muhâli'i râfi'u hâze'l-kitab İbrahim b. Mehmed nam kimesne mahzarında üzerine dava ve takrir-i kelam edüp mezbûr İbrahim bundan akdem zevciyyet beynimizde kâ'ime olduğu hâlde hüsn-i mu'âşeretimiz olmamağla zimmetimde mütekarrir ve ma'küdün aleyh mu'accel ve müeccel mecmû'u iki yüz kuruş mehir hakkından ve nafaka-i iddet-i ma'lûme ve me'ûnet-i süknândan fâriğ ol seni hul' edeyim deyü tarih-i hul'a değîn tahammülden hâric bana darb-ı şedîd ile cebr ve kürh etmeğîn ben dahi nefsim havfından mükreheten ol mikdar kuruş mu'accel ve müeccel hakkımdan ve nafaka-i iddetimden fâriğa olup me'ûnet-i süknâm dahi kendi üzerime olmak üzere zevc-i mükrihim mezbûr İbrahim ile işbu sene-i mübâreke Muharremü'l-harâmı evâhırında muhâle'a ve hukûk-i zevciyyetten ibrâ etmişdim. Lakin ikrâh-ı mu'teber ile olan hul' ve ibrânın şer'an adem-i sıhhatine binâ'en ol mikdar kuruş mehir hakkımı zevc-i muhâli'im merkûm İbrahim'den talep ederim sual olunup takriri ba'de't-tahrir şer'le aliverilmek muradımdır dedikte ğibbe's-sual merkûm İbrahim cevabında ber vech-i meşrûh müdde'iyeye-i merkûme ile tarih-i mezkûrda muhâle'a olup ehadühümâ âharı hukûk-i zevciyyetten ibrâ eylediklerini ikrar lakin kürh-i mezkûrun bi'l-külliyeye aslı yokdur deyü ikrâhı inkâr edicek müdde'iyeye-i merkûmeden ber vech-i muharrer müdde'âsını mübeyyin beyyine talep olundukda şahidim yokdur deyü ityân-ı beyyineden izhâr-ı acz edüp istihlâf etmeğîn alâ mücebi's-şer'i'l-kavîm merkûm İbrahim'e müdde'iyeye-i merkûme muvâcehesinde yemin teklîf olundukda ol dahi hasebi'l-mes'ûl yemin billâhi'l-aliiyi'l-a'lâ etmekle emr-i şer' tamamundan sonra sıhhat-i muhâle'a ve ibrâya ba'de'l-hüküm bî-vech mu'arazadan müdde'iyeye-i merkûme men' olunup mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi'r-râbi' min Receb el-ferd li-sene erba'a ve erba'in ve mi'e ve elf (BOA, AŞS, 14: 83)”.

Bu ve Adana şer'iyeye sicillerinde yer alan benzeri diğer iki hükümde kadınların bu iddialarını öne sürerken ikrah altında gerçekleşen muhâle'anın geçersiz olduğunu belirtmeleri

¹⁰ *Dürerü'l-hükkâm*'ın hâşiyesinde yapılan izaha göre bu durumda erkeğin yeminiyle birlikte sözünün esas olacağı yazıyor. Bkz. (Şürübülâli, ts., 1: 390). İbn Nuceym de aynı bilgiyi vermektedir. Bkz. (İbn Nuceym, 1997, 4: 127)

ya da buna dair ellerinde fetva bulunduğunu söylemeleri (BOA, AŞS, 4: 144) mevzu bahis olan muhâle'anın mahkeme tarafından da geçersiz kabul edildiğini göstermektedir. Şu kadar var ki kadın bu iddiasını ispat edemediği için davası kabul görmemiştir. Ancak muhâle'aya zorlamanın olduğu durumda kocanın karısını boşadığında ödemek zorunda olduğu mehir, iddet nafakası vb. sorumlulukları göz önüne alarak talâka başvurmaktan kaçınıp muhâle'a yapmayı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Yani karısından ayrılmak isteyen kocanın hayatı çekilmez kılarak ya da karısını zorlayarak muhâle'ayı kabul etmesini sağlaması imkân dâhilindedir. Aşağıda yer verileceği üzere kocanın bu şekilde davranarak karısından bir bedel alması caiz değildir. Her ne kadar şer'îye sicillerinde talâktan daha çok muhâle'a kayıtlarının olması kadının istemediği evlilikleri bu yolla sonlandırabildiğini gösterse de kocanın sorumluluktan kaçmak düşüncesiyle karısını muhâle'aya zorlama ihtimali de mevcuttur. Bununla birlikte kadın tarafından gelen bir boşanma talebinin kabulü için sosyal çevrenin telkin ve manevî bir baskı yapması sonucu kocanın razı olması da ihtimal dâhilindedir (Aydın, 1985, 118).

5. Muhâle'a Akdinde Bedel

5.1. Erkeğin Eşinden Bedel Almasının Hükümü

Muhâle'a akdi her ne kadar kadının verdiği bedel karşılığında kocasının kendisini boşaması olsa da erkeğin her durumda boşanma karşılığında karısından bedel alması hoş görülmemiş; bunun hangi durumlarda mübah olduğu tartışılmıştır. Yine İslam hukukçuları tarafından bu bedelin miktarının ne olması gerektiği üzerinde de durulmuştur.

Hanefi mezhebindeki genel kabule göre erkeğin muhâle'a bedelini almasının mübah olması noktasında belirleyici unsur geçimsizliğin kimin tarafından kaynaklandığıdır. Geçimsizliğe (nüşûz) hangi tarafın sebep olduğuna bağlı olarak farklı hükümler benimsenmiştir.

Tarafları evliliği bitirme noktasına getiren geçimsizlik erkekten kaynaklanıyor ise bu durumda onun muhâle'a yoluyla karısından bir bedel alması tahrimen mekruh veya haram¹¹ kabul edilmektedir. Diyaneten böyle olmakla birlikte bu durumda kocanın bedel alması kazaen muteber bir işlem olarak görülmektedir. Geçimsizliğin kadın tarafından kaynaklanması durumunda ise erkek karısından bedel alabilir. Ancak bu bedelin mehir miktarını aşmaması uygun görülmüştür. Bununla birlikte bu miktar mehirden fazla olursa yapılan işlem mekruh görülmekle birlikte hukuken geçerlidir (Cessâs, 2010, 4: 454-456; Kâsânî, 1986, 6: 183). Geçimsizliğin her iki taraftan kaynaklanması durumunda ise kadından kaynaklanmış olmasıyla paralel hükümler ifade eder. Buna göre söz konusu hâlde mehir miktarını aşmaması koşuluyla erkeğin karısından bedel alması mübahdır.

Mahkeme defterlerine yansıyan muhâle'a kayıtlarında evliliğin sonlanmasına sebep olan geçimsizliğin kimden kaynaklandığını anlamak neredeyse imkânsızdır. Çünkü kayıtlarda kullanılan "hüsn-i zindegâne" olmaması ya da "hüsn-i mu'âşeret" bulunmaması şeklindeki ifadeler her ne kadar bize karı-koca arasında bir geçimsizliğin bulunduğunu gösterse de bu

¹¹ Bu durumda alınan bedele haram denmesi gerektiği ile ilgili bkz. (İbn Âbidin, 2003, 5: 93; İbn Nüceym, 1997, 4: 128; Şürünbülâli, ts., 1: 390)

geçimsizliğin kimden kaynaklandığı hakkında sağlıklı bir bilgi vermemektedir. Bununla birlikte geçimsizliğin kaynağı kim olursa olsun muhâle'a akdinin hukuken (kazaen) geçerli sayılmasının bir sonucu olarak gereksiz olduğu düşüncesiyle bu bilginin kayıtlara girmemiş olması muhtemeldir. Yine geçimsizliğin kimden kaynaklandığının bilinmesi mahkemenin kararını etkilemeyeceği için taraflar bu bilgiyi saklamış da olabilirler.¹² Bu konuyla ilgili dikkat çekici olan şu kaydı burada yerinde olacaktır:

“Medîne-i Adana mahallâtından Câmî’-i Cedîd Mahallesi sâkinelerinden zatı tarîf-i şer’î ile mu’arrefe râfî’atü’l-vesîka Fatıma bnt. Mehmed nam hatun meclis-i şer’-i şerîf-i Ahmedî ve mahfel-i dîn-i münîf-i Muhammedî’de zevc-i muhâli’i Kürt İsmail b. Hüseyin mahzarında üzerine dava ve takrir-i kelam eder ki tarih-i kitab günü işbu mezbûr Kürt İsmail ile bazı münâza’a esnasında elinden olan bıçak ile amden sol kolumdan darb ve cerh eyledi. Sual olunup takriri tahrîr ve icrâ-yı hakk muradımdır dedikde ğibbe’s-sual işbu mezbûr Kürt İsmail cevabında mezbûre Fatıma menzîlim derûnunda eğlenmez ve hizmetim dahi görmez. Ol vechle darb eyledim deyü ikrar ve ba’delhû mezbûre Fatıma ile beynlerinde müslimûn-i muslihûn tevassutuyla işbu mezbûre Fatıma’nun mezbûr Kürt İsmail zimmetinde mütekarrir ve ma’kûdûn aleyh altmış kuruş mehrinden fâriğa olup nafaka ve kisve ve me’ûnet-i süknâ dahi kendi üzerine olmak üzere tâlibe-i hul’ oldukda mezbûr Kürt İsmail dahi mezbûre Fatıma’yı hul’ edüp zimmetini ibrâ’-i âmm ile ibrâ’ ve iskât-ı hakk eyledim dedikde ğibbe’t-tasdîki’s-şer’î mâ vaka’a bi’t-taleb ketb ve tahrîr olunup yed-i tâlibe i’tâ olundu. Hurrîre fî gurre-i Cümâdel’ülâ li-sene hams ve sittîn ve mi’e ve elf (BOA, AŞS, 16: 48)”.

Bu ve benzeri bazı hükümlerde şiddetli darp ve yaralama gibi iddiaların bulunması nedeniyle konuyla ilgili biraz daha detaya girilmesine sebep olmuştur. Örneğin bu hükümde karısını dövüp yaralayan ve bunu ikrar eden Kürt İsmail, söz konusu eylemleri karısı eviyle ve kendisinin hizmetiyle ilgilenmediği için yaptığını beyan etmektedir. Hükümde kadın tarafından erkeğin beyanına itiraz edildiğine dair bir ifade bulunmamaktadır. Bu durum geçimsizliğin sebebinin kadının eviyle ve kocasıyla ilgilenmediğinden kaynaklandığı intibâını vermekle birlikte yine de bu veriler çerçevesinde geçimsizliğin kadından kaynaklandığını söylemek mümkün görünmemektedir.¹³ Ayrıca eşler muhâle'a yapmak üzere anlaşarak mahkemeye müracaat ettiklerinde hâkim muhâle'a yapılmasına karşı çıkmayarak tarafları dikkate almakta ve eşlerden birinin kusurlu olup olmadığını araştırmaya ihtiyaç duymamaktadır.

5.2. Muhâle'ada Bedel Olan Şeyler

Nikâh akdinin sonucunda alınan veya hak edilen mehir, nafaka alacağı, iddet nafakası, kadının iddeti süresince barınma ihtiyacını karşılamayı ifade eden me’ûnet-i süknâ

¹² Muhâle'anın sebebinin kayıt içerisinde zikredildiğine dair örnekler için bkz. (Şimşek, 2012, 56-57). Günümüzdeki uygulamalar için bkz. (Yargı, 2012, 141-172)

¹³ Muhâle'a uygulamalarının fazla olmasının kadınlar açısından olumsuz bir durum olduğu ile ilgili bir değerlendirme için bkz. (Güler, 2015, 85)

muhâle'ada bedel olabileceği gibi İslam hukukçularına göre mehir olabilen her şey muhâle'a bedeli olabilir (Halebi, 1998, 1: 103; Merginânî, 1417, 3: 284; Mevsîlî, ts, 3: 157; Semerkandî, 1984, 2: 201). Şu kadar var ki muhâle'a bedeli olarak kabul edilen bazı şeyler mehir olarak kabul edilmeyebilir (Kâsânî, 1986, 3: 147). Meselâ on dirhemden aşağısı mehir olamazken hul' bedeli olabilir (Aynî, 2000, 5: 517; İbn Âbidîn, 2003, 5: 88; Molla Hüsrev, ts, 1: 389; Zeyla'î, 1313-1315, 2: 269). Hatta mehir olup olmayacağı tartışmalı bir kısım mal ve menfaatler de muhâle'a bedeli olarak belirlenebilir (Atar, 2005, 402). Örneğin koca, küçük çocuklarının masraflarının belli bir yaşa kadar karşılanması ya da çocuklara belli bir yaşa kadar karısı tarafından bakılması şartıyla muhâle'a yapabilir. İncelediğimiz şer'îyye sicillerinde çoğunlukla muhâle'a bedeli olarak mehr-i müeccel, kadına iddeti bitinceye kadar ödenmesi gereken iddet nafakası ve barınma ihtiyacının (süknâ) giderilmesi zikredilmektedir. Bununla birlikte bazı kayıtlarda zikredilen menfaatlerin muhâle'aya konu olduğu da görülmektedir:

“Medîne-i Adana mahallâtından Neccârân Mahallesi sâkinelerinden Hadice bnt. Veli nam hatun meclis-i şer'î hatîr lazîmü't-tevkîrde yine mahalle-i mezbûre sükkânından râfî'u hâze'l-kitâb zevc-i nâkihi Mustafa b. Hüseyin Ağa mahzarında bi-tav'ihâ ikrar-ı tâmm ve takrir-i kelâm edüp işbu zevcim mezbûr Mustafa ile beynimizde hüsn-i zindegânemiz olmamağla mehr-i müeccel-i müsemâm olan iki yüz kuruş ve nafaka-i iddetim ve me'ûnet-i süknâm cümle kendi üzerime olmak üzere ve firâşından mütevellide bir buçuk yaşında Ümmü Gülsüm nam sağireyi yedi yaşına varınca kadar bi-lâ nafaka ve kisve kendim terbiye ve imsâk (?) etmek üzere ve bâ-temessük zimmetinde ev bahası kırk kuruştan dahi ben fâriğa olup zimmetini ibrâ ettim. Bu vechle zevcim mezbûr beni hul' etmekle ben dahi ber minvâl-i muharrer hul'-i mezbûru kabul edüp mehr-i müeccel-i müsemâma ve nafaka-i iddetime ve me'ûnet-i süknâma ve sağire-i mezbûrenin yedi yaşına dek nafaka ve kisvesine ve meblağ-ı mezbûr kırk kuruş ev bahasına müte'allika âmme-i da'avâ ve mutâlebâtan ben mezbûr Mustafa'nın zimmetini ibrâ-i âmme ile ibrâ' eyledim. Ol dahi zevciyyete müte'allika âmme-i da'avâ ve mutâlebâtan benim zimmetimi ibrâ-i âmme ve râfî'u'l-hisâm ile ibrâ eyledi dedikde mukirre-i mezbûre Hadice'yi mukarrun-leh el-mezbûr Mustafa vicâhen tahkîk ve şifâhen tasdik etmeğın mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi'l-hâmîs ve'l-ısrîn min şehr-i Rebî'ul'evvel li-sene semâne ve seb'în ve mi'e ve elf (BOA, AŞS, 57: 187)”.

Söz konusu hükümde aralarında hüsn-i zindegâne bulunmadığı için muhâle'a yapmaya karar veren Hadice bnt. Veli ile Mustafa b. Hüseyin Ağa mahkemeye müracaat etmektedirler. Görüldüğü üzere muhâle'a bedeli olarak mehr-i müeccelinden, iddet nafakasından ve me'ûnet-i süknâsından vazgeçen Hadice, bunlara ilaveten çocuğunun yedi yaşına kadar bakım ve terbiyesini üstlenmekte ve kocasının zimmetindeki alacak hakkından da feragat etmektedir. Bu örnekte olduğu gibi muhâle'a bedelinin içerisinde mehr-i müeccel olduğu zaman bunun yanında zikredilen şeylerin (iddet nafakası, me'ûnet-i süknâ ve ilaveten verilen şeyler) mu'accel kısmı karşılayıp karşılamadığı tam olarak bilinmemektedir. Dolayısıyla

muhâle'a bedelinin mehri aşp aşmadığına dair kanaat belirtilememektedir. Ancak aşağıda ele alacağımız hükümde kadının *mehr-i müsemmasından* vazgeçmesi ve buna ilaveten iddet nafakası ve me'ûnet-i süknâsını muhâle'a bedeli olarak zikretmesi ile durum daha da net anlaşılmaktadır ki burada hul' bedeli mehir bedelini aşmaktadır. Hatta bu hükümde kadının bunların yanında hul' bedeli adı altında kocasına bir ödeme daha yaptığı görülmektedir. Ancak bütün bunlara rağmen mahkemeye yansıyan bu ve benzeri diğer hükümlerde konuya dair hiçbir ifade ya da itirazın var olmaması, bu bedelin mehir miktarını aşmasının muhâle'a akdinin hukuken geçerli olmasına engel teşkil etmediğine delalet etmektedir. İlgili hüküm şöyledir:

“Medîne-i Adana civarında vâki' Tarsus kazasına tâbi' Badras (?) karyesi ahalisinden Ali Beşe b. Mustafa nam kimesne tarafından hul'-i âti'z-zikri ber-vech-i câ'i ikrara vekili olduğu Ömer Beşe b. Mustafa ve Musa Beşe b. Musa nam kimesneler şehadetleriyle sabit ve sübût-i vekâletine hükm-i şer'î lâhik olan Mehmed Beşe b. Ali nam kimesne meclis-i şer'-i şerîf-i enverde müvekkil-i merkûm Ali Beşe'nin zevce-i muhâla'ı işbu râfi'atü'l-kitab zatı tarif-i şer'î ile mu'arrefe Hadice bnt. Arab Ganime (?) mahzarında bi'l-vekâle ikrar ve takrir-i kelam edüp mezbûre Hadice müvekkilim merkûm Ali Beşe'nin zevce-i menkûhası olup beynlerinde hüsn-i zindegâneleri olmamağla mezbûre Hadice nzasıyla hul'a tâlibe olmağın mehr-i müsemma-yı ma'lûmesinden ve nafaka-i iddet ve me'ûnet-i süknâsından fâriğa olduğundan mâ adâ zevc-i muhâli'i merkûm Ali Beşe'ye on beş kuruş bedel-i hul' verüp ol dahi meblağ-ı mezbûru ahz ve kabz eyledikden sonra mahzar-ı müsliminde mezbûre Hadice ile muhâle'a-i sahiha-i şer'iyeye ile muhâle'a olduklarında tarafeynden her biri hul'-i mezbûru kabul eyleyüp mezbûre Hadice mehr-i müsemması ve nafaka-i iddet ve me'ûnet-i süknâ ve sâ'ir hukûk-i zevciyyete müte'allika âmme-i da'âvâ ve eymân-ı muhâsamâttan her biri âharın zimmetini ibrâ'-i âmî râfi'u'l-hisâm ile ibrâ ve iskât eylediler dedikde mezbûre Hadice dahi vekil-i merkûm Ali Beşe'yi cemî'-i kelimât-ı meşrûhasında tasdik ve tahkik etmeğın mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi's-sâmin ve'l-ısrîn min Muharrem el-harâm li-sene selâse ve hamsîn ve mi'e ve elf (BOA, AŞS, AŞS, 134: 37)”.

Bilindiği üzere muhâle'a akdi kadının verdiği bir bedel karşılığında kocasının kendisini boşamasıdır. Aslolan bu olmakla birlikte bazı çalışmalarda (Nasi Aslan, 1995, 501; Şimşek, 2012, 70-71; Zülfiye, 2011, 425) erkeğın de muhâle'ada karısına bir mal ya da para verdiği bir kısım örneklerle karşılaşılabilmektedir. Çalışma çerçevesinde incelenen kayıtlarda bunun örneği bulunmamaktadır. Ancak sadece bir kayıтта kocanın karısından alacağı olan bir miktar paradan vazgeçtiğine dair açık bir ifade¹⁴ mevcuttur. Muhâle'ada erkeğın boşanmak üzere olduğu kadına bir şey vermesi ya da onun bir borcunu silmesi ender rastlanan bir durum olmasından dolayı söz konusu hükmü burada zikretmek istiyoruz:

¹⁴ Aslında muhâle'a kayıtlarının sonlarında tarafların karşılıklı olarak dava ve taleplerden birbirlerini ibra etmeleri zimnen kocanın da var olan haklarından vazgeçtiğini ifade etmektedir. Bunun için yukarıda geçen muhâle'a kayıtlarına bakınız.

“Medîne-i Adana mahallâtından Eski Hamam Mahallesi sâkinelerinden olup zati tarîf-i şer’î ile mu‘arrefe olan işbu râfi‘atü’l-vesîka Fatıma bnt. Abdullah nam hatun meclis-i şer’î şerîf-i enverde zevc-i muhâli‘i olan Mustafa b. İbrahim nam kimesne mahzarında ikrar-ı tâmm ve takrir-i kelam edüp zevcim işbu merkûm Mustafa ile beynimizde hüsn-i zindegânemiz olmayup tarafeynden her birimiz hul‘a tâlib ve râğûb olduğumuzda zevcim mezbûr Mustafa zimmetinde olan elli kuruş mehrimden fâriğa ve iddet nafaka ve me’ûnet-i süknâm kendi üzerime olup mukabelesinde mezbûr Mustafa’nın benim zimmetimde olan yetmiş para hakkından fâriğ ve beni muhâle‘a-i sahîha-i şer’iyye ile hul‘ eylediğimde ben dahi ber vech-i muharrer hul‘-i mezbûru kabul ve mehrim olan meblağ-ı mezbûr elli kuruş ile iddet nafaka ve me’ûnet-i süknâm ve tarih-i kitaba gelinceye değin beynimizde cereyân eden ahz ve itâya ve hukûk-i zevciyyete müte‘allika âmme-i da‘âvâ ve eymân ve muhâsamâttan mezbûr Mustafa’nın zimmetini ibrâ-yı âmme râfi‘u’l-husâm ile ibrâ ve iskât eylediğimde ol dahi meblağ-ı mezbûr yetmiş paraya ve hukûk-i zevciyyete müte‘allika âmme-i davadan benim zimmetimi ibrâ ve iskât eyledi dedikde ğibbe’t-tasdîki’s-şer’î mâ vaka‘a bi’t-taleb ketb olundu. Fi’l-yevmi’l-âşir min şehri’l-Rebi‘ul’evvel li-sene ihdâ ve hamsîn ve mi’e ve elf (BOA, AŞS, 15: 11)”.

6. Muhâle‘a Akdinin Sonuçları

Muhâle‘a akdinin sonuçları arasında sayılabilecek en önemli husus şudur ki taraflar arasında muhâle‘a akdinin gerçekleşmesiyle bir bâin talâk meydana gelir (Cessâs, 2010, 4: 457; İbn Nüceym, 1997, 4: 120; Kâsânî, 1986, 3: 109; Mevsilî, ts, 3: 156; Molla Hüsrev, ts, 1: 390; Semerkandî, 1984, 2: 199; Serahsî, 1989, 6: 171). Zira muhâle‘anın ric’î talâk olduğunu söylemekle muhâle‘anın geçersiz olduğunu söylemek arasında pek fark bulunmamaktadır. Eğer talâk ric’î olsaydı, erkek karısının rızası olmaksızın evliliğe geri dönme hakkına sahip olacaktı ve kadının ayrılmak için bedel vermiş olmasının da bir anlamı olmayacaktı. Dolayısıyla gerçekleşen talâkın ric’î olması, kadının boşanma arzusuyla bedel ödemesi amacıyla esasen uyuşmamaktadır.

İncelediğimiz sicil defterlerinde zaten taraflarca bilindiğinden olsa gerek, boşanmanın ne suretle gerçekleştiğine dair ifadeler bulunmamaktadır. Ancak bir hükümde muhâle‘a yapıldığı hâlde kocanın evlilik ilişkisine devam etme arzusunda olduğunu iddia eden kadın durumu mahkemeye taşımaktadır. Bununla birlikte kocasının kendisinin başkasıyla evlenmesine de mani olduğunu belirten kadın, davasını şahitlerle ispat etmektedir. Bunun üzerine mahkeme kocayı evlilik ilişkisinden men etmekte ve karısının evlenmesine engel olmaması konusunda ikaz etmektedir (BOA, AŞS, 50: 26). Kadının bu tutumu ve mahkemenin kararı taraflar arasında gerçekleşen talâkın bâin talâk kabul edildiğine delalet etmektedir.

Muhâle‘a akdinin bir diğer sonucu da muhâle‘a akdinde kararlaştırılan bedelin kadın tarafından kocaya teslim edilmesinin gerekmesidir. Esasen bu muhâle‘anın kadın açısından muâvaza (bedelli bir akit) kabul edilmesinin doğal sonucudur (İbn Âbidîn, 2003, 5: 88; İsmail Hakkı, 1313, 127; Mevsilî, ts, 3: 157; Molla Hüsrev, ts, 1: 389; Semerkandî, 1984, 2: 199-

200; Zeyla'î, 1313-1315, 2: 267). Ancak mahkemeye yansıyan muhâle'a kayıtlarında söz konusu bedelin hemen teslim edilip edilmediğine dair bir ifade bulunmamaktadır. Bununla birlikte muhâle'a akdi sebebiyle kadının zimmetinde bu bedel borç olarak sabit olduğu için alacaklı taraf olan erkeğin mahkemeye başvurup alacağını talep etme hakkı her zaman bulunmaktadır. Binaen aleyh taraflar arasında problem teşkil etmediğinden olsa gerek konuyla ilgili kayıtlarda bir bilgi mevcut değildir. Ayrıca muhâle'a kayıtlarının çoğunda bedel olarak mehr-i müeccel, iddet nafakası ve me'ûnet-i süknâ gibi zaten kocanın zimmetinde olan borçlar kararlaştırıldığı için, muhâle'a sonrasında bir ödeme yapılmasına ihtiyaç kalmamakta, hâlihazırda var olan borçlar silinmiş olmaktadır (Şimşek, 2012, 74).

Muhâle'a akdinin bir başka sonucu ise taraflar arasında olan bazı borçların zikredilmesine gerek olmaksızın bu akitle birlikte kendiliğinden taraflar üzerinden düşmesidir. Bu borçlardan maksat ise muhâle'a akdinden önce tarafların zimmetinde olan evlilik sebebiyle ortaya çıkmış mehir ve nafaka borçlarıdır. Bu Ebû Hanîfe'nin görüşü olup mezhep içerisinde tercih edilen görüşün de yine bu olduğu belirtilmektedir. Bu görüşe göre muhâle'a akdi esnasında zikredilmese bile mehir ve nafaka borçları tarafların üzerinden kendiliğinden düşer. Bu sebeple kadın, varsa muhâle'a anına kadarki birikmiş nafaka alacağını, ödenmemiş mehrini kocasından isteyemez. Koca da ödediği mehri ve ileri tarihlere ait verdiği nafakayı karısından geri alamaz. İmâmeyn'e göre ise taraflarca zikredilmedikçe bu borçların muhâle'a akdi ile düşmesi söz konusu değildir (Atar, 2005, 402; Aynî, 2000, 5: 526-527; Halebî, 1998, 1: 109-110; İbn Nüceym, 1997, 4: 146-147; İbnü'l-Humâm, 2003, 4: 213-214; İsmail Hakkı, 1313, 126; Kâsânî, 1986, 3: 151; Mergînânî, 1417, 3: 290-291; Mevsilî, ts, 3: 160; Zeyla'î, 1313-1315, 2: 272-273). Durum böyle olmakla birlikte tarafların genellikle hukûk-i zevciyyete müteallik davalardan birbirlerini karşılıklı olarak ibra ettikleri de dikkat çekmektedir. Tarafların ileride doğacak ihtilafların ve tartışmaların önüne geçebilmek adına böyle yaptıkları düşünülebilirse de ihtiyatın bir gereği olarak özellikle zikredildiği de söylenebilir.

Muhâle'a akdinden önce evlilik dışında bir başka sebeple ortaya çıkmış olan borçlar ise mezhep içerisinde tartışmasız kabul edilen görüşe göre özellikle belirtilmedikçe tarafların üzerinden düşmez (İbn Âbidîn, 2003, 5: 85-86; İbn Nüceym, 1997, 4: 152; Molla Hüsrev, ts, 1: 392). Bu borçlar tarafların arasında alışveriş vb. malî muameleler ile ortaya çıkan borçlardır. Bu borçların zimmetlerinden düşmesi için tarafların akit esnasında özellikle zikretmeleri gerekmektedir. Mahkemeye yansıyan muhâle'a kayıtlarında bu tip borçların akitle birlikte ortadan kalkmasını istemeleri durumunda tarafların birbirlerini ibra etmeleri suretiyle bunu sağladıkları görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında şu hüküm dikkat çekmektedir:

“Medîne-i Adana mahallâtından Câmî'-i Cedîd Mahallesi sükkânından Ömer Beşe b. Ali nam kimesne meclis-i şer'-i şerîf-i enverde zevce-i menkûha-i medhûlün-bihâsi işbu râfî'atü'l-kitab Aişe bnt. Mustafa nam hatun mahzarında üzerine dava ve takrîr-i kelam edüp tarih-i kitabdan yedi sene mukaddem işbu mezbûre Aişe Hatun'un zevce-i âhardan olan kızı fevt oldukda müstehakk-ı tapu olan tarlanın

temessüküne verdiğim on beş kuruş ile techîz-i tekfîne harc ve sarf ettiğim on beş kuruş ve kendi mahsulümden olmak üzere elli kuruşu dahi yedimdem gasb edüp deyn edindikden sonra tarih-i merkûmdan dört sene mukaddem sefere gideceğim esnada penbe kozağı alırım deyü kendüye iki yüz kuruş dahi def' eyledim taleb ederim. Sual olunup takriri tahrîr ve aliverilmesi muradımdır dedikde ğibbe's-sual mezbûre Aişe hatun cevabında tarih-i merkûmdan kırk iki gün mukaddem zevcim merkûm Ömer Beşe ile hüsn-i zindegânemiz olmayup işbu meclis-i şer'î-i şerîfde kendiden mahsulât ve ahz [ve] i'tâsı davası sadedinde olup tâlibe-i hul' olduğumuz esnada kendiden sual ettiklerinde zevcem zimmetinde bir ... ve bir iki çuval ve kendi melbûsâtım ve altı ...hıntadan mâ adâ bir akçelik ve bir habbe alacağım yokdur deyü ikrar ve itiraf etmişdi deyü def'le mukabele edicek isra'l-istintâk ve'l-inkâr dâfi'a-i mezbûre Aişe hatundan def'-i meşrûhasına mutâbika beyyine taleb olundukda udûl-i ricâl-i müslimînden olup atık serdengeçdi ağalarından Davud Ağa b. Şa'ban ve Salih Ağa nam kimesneler huddâm-ı mahkemeden malumü'l-esâmî küttâb efendi ve muhızrân ve hîn-i davada hâzırûn bi'l-meclis olanlar bi't-tevatür mezbûr Ömer Beşe'nin ber minvâl-i muharrer bir akçelik hakkım yokdur deyü tarih-i mezbûrede ikrar ve itiraf ettiğine edâ-i şehâdet-i şer'îyye eylediklerinde şehâdetleri makbûle ve mesmû'a oldukdan sonra husûs-i mezbûr hâlen medîne-i Adana'da me'zûn bi'l-iftâ fazîletlü es-Seyyid Ali Efendi hazretlerinden istiftâ olundukda "Zeyd zevcesi Hind ile ahz ve i'tâya müte'allik hususlarını terâfu' üzere iken Zeyd Hind zimmetinde filan eşyadan gayrı bir akçe ve bir habbe hakkım kalmadı, davam yokdur deyü ikrar ettikten sonra inkâr edüp kable'l-ikrar cihet-i karzdan Hind'de şu kadar akçe hakkım var idi deyü dava eylese davası mesmû'a olur mu?" cevab-ı bâ-savâbında olmaz deyü kendi imzası ile mûmzâ bir kıt'a fetva-yı şerîfe i'tâ edüp "وإذا قال لا حق لي قيل فلان ثم ادعى عليه شيئاً لا تسمع دعواه"¹⁵ deyü Tatarhâniye adlı kitabdan nakl-i sarîh buyurulmağın ber mûceb-i fetva-yı [şerîf] ve ber minvâl-i şehâdetihim merkûm Ömer Beşe'nin davasında tezvîrât ve tenâkus/tenâkuz olduğu zâhir olmağın bî-vech-i şer'î mu'arazası men' birle mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb ve imlâ olunup yed-i tâlibe vaz' olundu. Tahrîren fi'l-yevmi'l-hâmise aşera [min] şehri Cemâziyel'ülâ li-sene tis'a ve hamsîn ve mi'e ve elf min hicreti men lehü'l-izzu ve's-şeref (BOA, AŞS, 4/237-238)".

Söz konusu hükümde Ömer Beşe b. Ali, karısı Aişe bnt. Mustafa'dan evlilik dışındaki bir sebeple ortaya çıkmış olan bazı alacakları olduğu iddiasıyla mahkemeye müracaat etmektedir. Aişe, kayıt tarihinden kırk iki gün önce kocasıyla muhâle'a akdi yaptıkları sırada kocasının bazı eşyaları saydıktan sonra "bunlardan başka karımdan bir akçe ve bir habbe alacağım yoktur" ikrar ve itirafında bulunduğunu belirtmektedir. Ömer Beşe'nin inkâr etmesi üzerine tevatür derecesinde kişilerin şehâdetiyle iddiasını ispat eden Aişe, davasını desteklemek adına dönemin Adana müftüsü es-Seyyid Ali Efendi'den aldığı bir fetvayı da

¹⁵ Tercümesi: Falancada bir alacağım/hakkım yoktur dedikten sonra herhangi bir şey iddia etse davası dinlenilmez.

mahkemeye sunmaktadır. İlgili fetvada karısının zimmetinde “falanca eşyalarım dışında bir akçe ve bir habbe alacak hakkım kalmadı” diyen kişinin daha sonra alacağı olduğu iddiasında bulunduğu bu davasının dikkate alınmayacağı belirtilmektedir. Tüm bu delillerin ışığında Aişe'nin itirazını haklı bulan mahkeme, Ömer Beşe'yi karısına muarazada bulunmaması konusunda ikaz etmektedir.

Buraya kadar ele alınanlardan görüldüğü üzere 18. yüzyılda Adana'da kadın istemediği evliliklere muhâle'a yoluyla büyük oranda son verebilmiştir. Bunun sebebi üzerine düşünüldüğünde iki şık akla gelmektedir: Ya bu konuda Müslüman toplumlarda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da bir kültür oluşmuş ve istenmeyen evliliklere muhâle'a yoluyla kolayca son verilebilir hâle gelmiştir. Ya da kocalar bu durumu istismar ederek talâkın sorumluluklarından kurtulmak için eşlerini muhâle'aya zorlamışlardır. Birinci durumda davalı eşler arasındaki evliliğin artık devam etmeyeceği kanaatine varan kadıların veya arabulucuların (muslihûn) erkeği muhâle'aya zorladıkları, bu konuda toplumsal bir baskı oluşturdukları düşünülebilir. Bu nedenle kadınların muhâle'a talebi genelde olumlu karşılanmış olabilir. Bununla beraber erkeklerin kadınları muhâle'aya zorlayıp zorlamadıkları da cevaplanması gereken bir diğer soru olmakla birlikte incelenen şer'îye sicilleri özelinde bu soruya cevap verebilecek mahiyette belgelere rastlanmamıştır.

Sonuç

Adana mahkemesine yansıyan boşanma davaları incelendiğinde muhâle'a uygulamasının eşlerin ayrılması için oldukça sık başvurulmuş bir yöntem olduğu dikkat çekmektedir. Öyle ki bu yöntem talâk ve tefrik şeklindeki boşanmaların da önüne geçerek evliliği sonlandırmada en fazla başvurulmuş yöntem olmuştur. Muhâle'a akitlerinin şer'îye sicillerinde bu derece sıklıkla yer almasının belki de en başat sebebi kocanın muhâle'a yapıldığını tescil ettirerek ileride doğacak maddi ihtilafların önüne geçmek istemesidir. Böylece koca eski karısının daha sonra mehir, iddet nafakası ve varsa birikmiş evlilik nafakası borcunu talep etmesine engel olmaktadır.

Adana mahkemelerine yansıyan davalara genel olarak bakıldığında özellikle kadınların gerek ekonomik ve gerekse sosyal haklarını temin etmek için mahkemeye gelerek dava açtıkları ve haklarını aradıkları görülmüştür. Her ne kadar İslam hukuku doktrininden yola çıkarak kadınların boşanma haklarının sınırlı olduğu belirtilse de kadınların, kocalarından ayrılmak istediklerinde fazla zorlanmadıkları, özellikle muhâle'a yoluyla bu amaçlarına Adana'da kolaylıkla ulaşabildikleri müşahede edilmiştir. Erkeklerin evliliği tek taraflı irade beyanı olan talâk ile sonlandırmaları durumunda ödemeleri gereken mehir ve nafaka vb. yükümlülükten kaçınmak için kadınları muhâle'aya zorlama ihtimalleri bulunmakla birlikte, kadıların veya arabulucuların ya da yakın çevrelerin sosyal baskı oluşturduklarını söylemek kanaatimizce daha uygundur. Nitekim yukarıda geçtiği üzere bir fetvada insanların “karısının muhâle'a talebini kabul etmeyen kişiyi kınadıklarına” işaret edilmesi de bu durumu teyit etmektedir. Dolayısıyla toplumsal baskının erkeği kadından gelen muhâle'a talebini kabul etmeye zorladığı söylenebilir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Adana Şer'iyeye Sicilleri (AŞS), 13 Numaralı Defter.*
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Adana Şer'iyeye Sicilleri (AŞS), 36 Numaralı Defter.*
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Adana Şer'iyeye Sicilleri (AŞS), 16 Numaralı Defter.*
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Adana Şer'iyeye Sicilleri (AŞS), 50 Numaralı Defter.*
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Adana Şer'iyeye Sicilleri (AŞS), 102 Numaralı Defter.*
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Adana Şer'iyeye Sicilleri (AŞS), 14 Numaralı Defter.*
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Adana Şer'iyeye Sicilleri (AŞS), 4 Numaralı Defter.*
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Adana Şer'iyeye Sicilleri (AŞS), 132 Numaralı Defter.*
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Adana Şer'iyeye Sicilleri (AŞS), 57 Numaralı Defter.*
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Adana Şer'iyeye Sicilleri (AŞS), 134 Numaralı Defter.*
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Adana Şer'iyeye Sicilleri (AŞS), 15 Numaralı Defter.*
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Adana Şer'iyeye Sicilleri (AŞS), 132 Numaralı Defter.*

Kitaplar ve Makaleler

- Acar, Halil İbrahim. "Tefrik". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 40: 277-279. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Aslan, Mehmet Selim. *İslam Aile Hukuku*. Bursa Emin Yayınları, 2015.
- Aslan, Nasi. *Kayseri Şer'iyeye Sicillerindeki Hicri 1084, 1087 Tarihli 81 ve 84 Numaralı Defterler ve İslam Hukuku Açısından Tahlihi Doktora Tezi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- Atar, Fahrettin. "Muhâle'a". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 30: 399-402. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Aydın, M. Akif. *İslam - Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, 1985.
- Aydın, M. Akif. *Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul: Klasik, 2017.
- Aynî, Bedrüddîn Muhammed b. Ahmed. *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*. Thk. Emin Sâlih Şa'bân. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîye, 2000.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*. Thk. İsmetullâh İnâyetüllâh Muhammed vdğ. Beyrut: Dâru Beşâiri'l-İslâmiyye - Dâru's-Sirâc, 2010.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh*. Thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr. Beyrut Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- Feyzullah Efendi, Şeyhülislam. *Fetâvâ-yı Feyziye*. Nşr. Süleyman Kaya. İstanbul: Klasik, 2009.

- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsü'l-muhîr*. Thk. Muhammed Nu'aym el-Arkasûsî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Güler, Ümit. "XVII. ve XVIII. Yüzyıl Kıbrıs Kadı Sicilleri Işığında İslam Aile Hukuku Açısından Müslüman-Zımmi İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 1/1 (2015): 58-87.
- Güler, Ümit. "XVII. Yüzyıl Kıbrıs Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Kıbrıs'ında "Evliliğin Sona Ermesi"". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52 (2017): 61-93.
- Halebî, İbrâhîm b. Muhammed. *Mülteka'l-ebhur (Mecma'u'l-ehur içinde)*. Nşr. Halil İmrân el-Mansûr. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer. *Reddül-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhi Tenwîri'l-ebsâr*. Thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Mu'avvaz. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mûkerrem. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdir, ts.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm. *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dakâik*. Nşr. Zekeriyâ Umeyrât. Beyrut Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İbnü'l-Humâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid. *Şerhu Fethu'l-kadîr*. Nşr. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- İsmail Hakkı, Manastırlı *Vesâilü'l-felâh fî mesâilî'n-nikâh*. İstanbul: Âlem Matbaası, 1313.
- Kahveci, Nuri. *İslâm Aile Hukuku*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2017.
- Karaman, Hayrettin. *Mukayeseli İslam Hukuku*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefî. *Bedâiü's-sanâi' fî tertibi's-şerâi'*. yy: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Korkmaz, Ömer. *Osmanlı Aile Hukuku (18. Yüzyıl Adana Örneği)*. Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2018b.
- Korkmaz, Ömer. *XVIII. Yüzyıl Adana Şer'iyye Sicilleri Özelinde Aile Hukuku*. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018a.
- Kurt, Abdurrahman. *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*. Bursa: Sentez Yayıncılık, 2013.
- Mergînânî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ebi Bekr. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*. Nşr. Nu'aym Eşref Nûr Muhammed. Pakistan: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 1417.
- Mevsilî, Ebû'l-Fazl Abdullah b. Mahmûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. Nşr. Mahmûd Ebû Dakîka. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmûz. *Dürrü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*. Karaçi: Mir Muhammed Kütüphanesi, ts.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*. Nşr. Züheyr eş-Şâviş. Beyrut el-Mektebetü'l-İslâmî, 1991.
- Rapoport, Yossef. *Marriage, Money and Divorce in Medieval Islamic Society*. Cambridge: Cambridge, 2005.
- Semerkandî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed. *Tuhfetü'l-fukahâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.

- Serahsi, Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1989.
- Sofuoğlu, Hadi. *İslam Hukukunun Uygulanması Açısından Manisa Şer'îye Sicilleri (1625-1650)*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2010.
- Şimşek, Ayşegül. *İslam Hukukunda Muhâle'a Akdi ve Osmanlı Uygulaması (1200-1203/1786-1789)*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012.
- Şürûnbülâli, Ebû'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Ali el-Vefâi el-Mısri. *Gunyetü zevi'l-ahkâm fi buğyeti Düreri'l-hükkâm (Düreri'l-hükkâm içinde)*. Karaçi Mir Muhammed Kütüphanesi, ts.
- Yargı, Mehmet Ali. "Bedel Karşılığında Boşanma ve Muhalea Uygulamaları: Suudi Arabistan'da Bir İnceleme". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/42 (2012): 141-172.
- Yenişehirli Abdullah Efendi. *Behcetü'l-fetâvâ*. Nşr. Süleyman Kaya - Betül Algın - Zeynep Trabzonlu. İstanbul: Klasik, 2011.
- Zeyla'î, Ebû Muhammed Osmân b. Ali. *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dakâik*. Bulak: Matba'atü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313-1315.
- Zülfiye, Koçak. "Ayntab Şehrinde Aile Birliğinin Sona Erme Süreci (1600/1650)". *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/1 (2011).

Contracted Divorce (Mukhâla'ah) According to Adana Qadi Registers in the 18th Century

Abstract

Islam has given importance to the establishment of a family where people can find peace in themselves and to continue this as much as possible. However, it is also possible for the parties to terminate the marriage together if they wish. One of the ways to end the marriage contract is divorce by agreement. Negotiated divorce has been a form of divorce in Muslim societies since the time of the Prophet. Even divorce was so widespread that some of the studies on this issue were the most common form of divorce. According to some researchers, contract divorce cases are common enough to suggest that this is the standard form of divorce.

In the Adana court records, it is seen that muhâla'a and hul' words are used to express the contracted divorce. When using these concepts, specifically determined that the couples divided with "muhâla'a-i sahiha-i şer'iyye" and expressed that the agreement is valid and legal. As a matter of fact that the cases of the people who applied to the court were heard by the court and addressed to them indicates that the marriage between them is valid. Furthermore, the fact that the word zevc (koca), which is used as "Zevc-i dâhili", "Zevc-i nâkihi" or "Zevc-i muhâli'i" in records, does not include any adjustment implying an incorrect marriage, indicates that this marriage is valid.

The fact that there are more mukhâla'ah records than talâq in the qadi registers, shows that the woman can end up unwanted marriages in this way. However, there is also the possibility that the husband may force his wife to mukhâla'ah with the idea of evading responsibility like nafaka, mehir, etc. However, it is more accurate to say that the social environment puts moral pressure on the acceptance of a mukhâla'ah request from the woman and that the husband is willing to divorce.

There is no need for the judgment of the judge to be valid for mukhâla'ah acts. However, divorce acts were registered in court books with some motives. In fact, it can be said that mukhâla'ah contracts are recorded more meticulously than the provisions of talâq. As a matter of fact that the muhâla'a records are more than the records of talaq in the qadi registry (Sharia registers) can be accepted as an indicator of this.

Perhaps the most important reason for the determination and recording of mukhâla'ah contracts in the court is that the husband wishes to avoid future financial disputes by registering that the mukhâla'ah was made. Thus, the husband prevents his ex-wife from demanding the debt of child support and accumulated marriage support. Because, if there is no court record or cannot be proved, there is no obstacle for women to ask for their mehir and nafaka from their husbands even though they are divorced.

In the period examined in the study, the most common of divorce forms reflected in the kadi registers of Adana is contractual. So much so that the records of the mukhâla'ah in the books we examined constitute almost twice the records of the husband's divorce (talâq) with a unilateral declaration of will. Under this title, the establishment and results of mukhâla'ah contract, which is so widespread throughout the history of Ottoman law, will be discussed.

Keywords: Adana, Mukhâla'ah, Hul', Contracted Divorce, Women, Marriage.